

Eskişehir Sivrihisar İlçe Merkezindeki Camii ve Mescitlerin Alçı Mihrapları

DEMET KARA

Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir, Türkiye
dturgut@anadolu.edu.tr

Geliş Tarihi / Received Date : 12.04.2022
Kabul Tarihi / Accepted Date : 11.09.2022
Yayın Tarihi / Published Date : 31.12.2022

Atıf / Cite as

Kara, Demet. "Eskişehir - Sivrihisar İlçe Merkezindeki Camii ve Mescitlerin Alçı Mihrapları". *İstem* 20/40 (2022): 355-378. <https://doi.org/10.31591/istem.1223390>

Öz

Anadolu'da, günümüze kadar gelebilen ilk alçı mihrap örneğine 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Harput Ulu Camii'nin avlu mihrabında rastlanmaktadır. Bir sonraki yüzyılda ise alçı mihrapların yapımına devam edilse de asıl gelişimini 14. yüzyıldan itibaren Geç Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi'nde tamamlamıştır. 14. yüzyıldan sonra, uygulama açısından kolay, ulaşılabilir ve malzemenin daha rahat şekil almasından dolayı sıklıkla tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında Sivrihisar ilçe merkezinde yer alan, inşa tarihleri 13. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar değişen dokuz cami ve mescitte bulunan alçı mihraplar ele alınmıştır. Tüm mihraplar kalıplama tekniğinde inşa edilmiş ve kalıpların şeritler halinde kesilerek mihrap nişi yüzeyine uygulandığı anlaşılmıştır. Şerit sayıları her mihrapta değişkenlik göstermektedir. Çoğunluğu 15. yüzyılda inşa edilen bu mihrapların süsleme kompozisyonlarına göre kendi içlerinde benzerlikler gösterdiği gözlemlenmiştir. Ancak zeminden kubbe eteğine kadar uzanan Hazinedar Mescidi mihrabı kalıplama tekniğinde yapılmış olsa da yüzeyini dolduran motiflerin farklı çalışılmış olmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Süsleme kompozisyonunun yanı sıra Anadolu'da Selçuklu Dönemi ile başlayan ve daha sonraki dönemlerde de uygulanan çini kâse ya da seramik parçaların mihrap nişine gömülme geleneği bu mescidin mihrabında da görülmektedir. Diğer mihraplarda kullanılan süsleme kompozisyonlarının birçoğu yapıldığı dönemde yakın coğrafyada yer alan mihrap süslemeleriyle benzerlikler gösterse de stilize çalışılmış üzüm salkımı motifi ve pano içine yerleştirilmiş yıldız motifinin yöreye özgü olduğu tespit edilmiştir. Araştırma konusunun daha önce çalışılmamış olması bu alandaki boşluğu doldurmakla birlikte, özellikle 14. yüzyıldan itibaren oldukça fazla örneğine rastlanılan alçı mihrapların Sivrihisar ilçe merkezindeki uygulamalarında birbirine benzer bezeme kompozisyonlarının yapılması yerel bir üslubun varlığını göstermesi açısından önemlidir. Bu da kalıplama tekniğinde yapılmış alçı mihrapların inşa tarihleri farklı olsa da kalıpların uzun yıllar saklandığı ve mihrap kuruluşunu gerçekleştiren sanatçıların üslup birliği gösterdiği dolayısıyla sanatçılar ya da ustalar arasında da belirli bir teşkilatlanmanın varlığına işaret etmesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alçı mihrap, Sivrihisar, kalıplama tekniği, mihrap nişi, şerit.

Abstract

Plaster Mihrabs of Mosques and Masjids in Sivrihisar Town Center

The first example of plaster mihrab surviving in Anatolia is found in the courtyard mihrab of Harput Great Mosque, which dates back to the second half of the 12th century. In the next century, although the construction of plaster mihrabs was continued, its main development was completed in the Late Principalities and Early Ottoman Periods from the 14th century. After the 14th

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License \(CC BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)"

century, it was frequently preferred because it was easy to apply, accessible and the material took shape more easily. Within the scope of the study, the plaster mihrab in nine mosques and masjids located in the town center of Sivrihisar, whose construction dates vary from the 13th century to the 17th century, has been discussed. All mihrabs were built using the molding technique and it was understood that the molds were cut into strips and applied to the surface of the mihrab niche. The number of ribbons varies in each mihrab. It has been observed that these mihrabs, most of which were built in the 15th century, show similarities among themselves according to their ornamental compositions. However, even though the mihrab of the Treasury of the Masjid, which extends from the floor to the skirt of the dome, is made in the molding technique, it differs from the others in that the motifs filling its surface are worked differently. In addition to the ornamental composition, the tradition of burying tile bowls or ceramic pieces in the mihrab niche, which started with the Seljuk Period in Anatolia and was applied in later periods, is also seen in the mihrab of this mosque. Although many of the ornament compositions used in other mihrabs show similarities with the mihrab ornaments in the nearby geography, it has been determined that the stylized grape cluster motif and the star motif placed in the panel are unique to the region. The fact that the research subject has not been studied before fills the gap in this area, but it is important to make similar ornamental compositions in the applications of plaster mihrabs, of which a large number of examples have been encountered since the 14th century, in the town center of Sivrihisar, in terms of demonstrating the existence of a local style. This is important in that although the construction dates of the plaster mihrabs made in the molding technique are different, the molds were kept for many years and the artists who carried out the construction of the mihrab showed a stylistic unity, thus pointing out the existence of a certain organization among the artists or masters. Although the subject of the research has not been studied before, it fills the gap in this area, but it is important to make similar ornamental compositions in the applications of plaster mihrabs, of which many examples have been encountered since the 14th century, in Sivrihisar town center, in terms of demonstrating the existence of a local style. This is important in that although the construction dates of the plaster mihrabs made in the molding technique are different, the molds were kept for many years and the artists who carried out the mihrab establishment showed a stylistic unity, thus pointing out the existence of a certain organization among the artists or masters.

Keywords: Plaster mihrab, Sivrihisar, molding technique, mihrab niche, strip.

Giriş

“Çatışmak ve savaşmak” anlamlarına gelen ve “harb” kökünden türeyen mihrap; Arapça’da “saray, sarayın harem kısmı veya hükümdarın tahtının bulunduğu bölüm, Hristiyan azizlerinin heykel hücresi, çardak, oda, köşk, yüksekçe yer, meclisin baş tarafı, en şerefli kısmı” gibi karşılıklara gelmesinin yanında zamanla imamın namaz kılarken cemaatin önünde durduğu ve kibleyi gösteren bölümü işaret ettiği bilinmektedir.¹

Gelişimi uzun bir döneme yayılan mihrabın ilk zamanlar günümüzde olduğu gibi kible yönünü gösterecek biçimde duvara açılmış bir niş şeklinde olmadığı belirtilmektedir.² İlk camii olarak kabul edilen Mescid-i Nebevi’de Hz. Peygamber ve dört halife devrinde kible, renkli çizgi ya da üzerinde çeşitli işaretlerin yer aldığı levhalarla belirtilmiştir.³ Emeviler döneminde Ömer b. Abdülazîz’in Medine valiliği sırasında Mescid-i Nebevi’yi imar ederken (707-710) Hz. Peygamber’in namaz kıldırırken durduğu yere niş tarzında bir mihrap ilâve ettirmiş, burası Resûlullah’ın mihrabı olarak tanınmıştır.⁴ Emeviler ile birlikte yarım daire kesitli niş biçiminde yapılmaya başlanan mihrap, daha sonra Abbasi ve Fatîmi döneminde hem mal-

¹ Tuğba Erzincan, “Mihrab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/ 30-37.

² Erzincan, “Mihrap”, 30/30-37.

³ Top, Mehmet, “Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrab”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/87-98.

⁴ Erzincan, “Mihrap”, 30/30-37.

zeme açısından zenginleşmiş hem de bir cephe görünümünü kazanmıştır.⁵

Günümüzde İslam mimarisinin en önemli öğelerinden biri haline gelen mihrabın, 8. ve 9. yüzyıllara ait örneklerin oldukça az olması, mevcut olanların da çoğunlukla temel seviyesinde harap vaziyette bulunması, inşa malzemesiyle ilgili bir bilgi vermemekle birlikte 10.-14. yüzyıllar arasında inşa edilenlerin az sayıda taş, bunu takip eden yıllarda ise taşın yerini alçı, lüster, çini, sırlı-sırsız tuğla ve ahşabın aldığı görülmektedir.⁶

Çalışma kapsamında ele alınan alçı mihrapların Anadolu dışındaki ilk örnekleri Samarra'da 838 yılında inşa edilen Cevsak-ül Hakanî Sarayı'nın mescidindeki mihrapta ve Kahire'deki Tolunoğlu Camii'nin kible önündeki ayakları üzerine yerleştirilmiş iki mihrabında ve yine aynı caminin ayak üzerine yerleştirilmiş "Al Afdal" mihrabında kullanılan alçı 11. ve 12. yüzyıllarda Fatimi ve İran mihraplarında tercih edilen bir malzeme olmuş ve iki ayrı teknikte kullanılmıştır.⁷

Tolunoğlu Camii'nin alçı mihraplarında Samarra alçı süslemesinde gelişen eğri kesim tekniği⁸ kullanılmıştır. Alçı mihraplarda kullanılan ikinci teknik İran ve Fatimi mihraplarında görülür. Ajur tekniği denilen bu tekniğin ilk örneğini Nayin'de yapılan Mescidi Cuma mihrabında görmek mümkündür.⁹

Eğri kesim tekniğinde alçıların İran yoluyla Türkiye Selçuklularının ahşap ve taş işçiliğini de etkilediği bilinmektedir. Anadolu alçı, taş, ahşap ve hatta çini işçiliğinde kökeni İran Selçuk alçı işçiliğine uzanan birçok detay tespit etmek mümkündür. Bazı malzemelerde ana kaynak Samarra'ya kadar uzanır. 9. yüzyılda Türk askerleri için kurulan Samarra'nın Avrasya hayvan üslubunun etkilerini gösterdiği bu süslemeler, tarih ve coğrafya farkına rağmen Samarra ile başlayan alçı üslubunun İran Selçuk, Mısır'da Tolunoğlu ve Fatimi, Anadolu'da Selçuklu Dönemi ve sonrasında çeşitli mimari elemanlar ve süsleme kompozisyonlarında uygulandığı görülmektedir.¹⁰

Anadolu'da alçı mihrapların yapımı Türkiye Selçuklu dönemi ile başlamış birkaç örnek dışında asıl gelişim 14. yüzyılda yaşanmıştır. En erken örnek 12. yüzyılın ikinci yarısından Harput Ulu Camii'nin avlusunda yer alan mihraptır. 13. yüzyıldan Konya Sakahane Mescidi, Sahip Ata (Tahir ile Zühre) Mescidi, Sahip Ata Hanıkahı, İç Karaarslan Mescidi mihrapları ile Ankara'da Arslanhane Camii mihrabı, alçının kullanıldığı, bugüne ulaşan Selçuklu dönemi örnekleridir. Harput Ulu Camii ve Sakahane Mescidi mihraplarında alçı tek başına, diğerlerinde çini ile birlikte

⁵ Top, "Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrab", 6/87-98.

⁶ Ömür Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 3.

⁷ Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, 3-4.

⁸ Abdullah Karaçağ, *Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.), 25'de "Samarra'da Herzfeld ve Sarre'nin yaptığı kazılar sonucunda ortaya çıkan alçı süslemeler üsluplarına göre sınıflandırılmıştır. A, B ve C üslupları olarak adlandırılan bu sitillerden ilkinde yani A grubunda fazla derin olmayan küçük yivlerle asma yaprakları motiflerinden oluşan bir kompozisyon yer alır. B olarak adlandırılan ikinci sitilde tek motiflerin etrafında derin yivler açılarak motiflere yüksek kabartma havası verilmiştir. C olarak adlandırılan üçüncü sitilde ise tasarımlar kalıplanarak sonsuzluk hissini yer aldığı bir kompozisyon oluşturulur" geçmektedir.

⁹ Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, 4.

¹⁰ Gönül Öney, "İran'da Erken İslâm Devri Alçı İşçiliğinin Anadolu Selçuklu Sanatında Akisleri", *Bellefen* 37/147, (Temmuz 1973), 257-277.

uygulanmış, “oyma” ve “kalıplama” olmak üzere başlıca iki teknik kullanılmıştır.¹¹ Geç Beylikler Dönemi’nde de alçı mihrap uygulamaları devam etmiş, bazılarında alçı malzeme tek başına kalıplama tekniğinde uygulanırken, Turgutoğulları Dönemi’nde inşa edilen Sarayönü Pir Hüseyin Bey Camii mihrabında olduğu gibi Selçuklu geleneği devam ettirilerek mihrap köşeliğinde ve niş cephesinde firuze, patlıcan moru renklerde çini plakalar uygulanmıştır.¹²

Beylikler ve Erken Osmanlı dönemlerinde, özellikle Marmara, İç ve Batı Anadolu bölgelerinde, kalıplama tekniği ile yapılmış alçı mihrapların yoğunlaştığı gözlenmektedir. Henüz ekonomik ve siyasi gücün tam olarak sağlanamadığı bu dönemde, bir taraftan az sayıdaki anıtsal sayılabilecek yapılar için taş ve çini mihraplar yapılırken; özellikle küçük boyutlu cami ve mescitlerde yapımı kolay, maliyeti düşük alçı mihrapların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu mihraplarda yapım ve süsleme tekniği aynıdır. Hepsinde de kalıplama tekniğine uygun olarak süsleme sathi kabartmadır.¹³

1. Sivrihisar İlçe Merkezindeki Alçı Mihraplar

Sivrihisar ilçe merkezinde bulunan, inşa tarihleri 13. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar değişen dokuz cami ve mescidin alçı mihrapları incelenmiştir. Bu mihraplardan hiçbirinin kendilerine ait inşa tarihini gösteren kitabeleri bulunmadığından mescit ya da caminin inşa veya onarım kitabelerindeki tarihlendirmeler dikkate alınmıştır. Kendi içlerinde kronolojik olarak sıralanan mihrapların kuruluşları ve süsleme kompozisyonları ayrıntılı bir biçimde tasvir edilmiştir. Ancak benzer süsleme programlarında genel bir değerlendirme yerine ayrıntılı anlatım tercih edilmiş ve sonuç bölümünde bazı tespitler elde edilmiştir.

1.1. Sivrihisar Ulu Camii Mihrabı; Camii Kebir Mahallesi, Kağrı Pazarı Meydanı’nın batısında yer alan cami, 1200 yılında Cemaleddin Ali tarafından babası Cemaleddin İsmail B. Akçabay adına yaptırılmıştır. 1274’te Mevlana Celaleddin Rumi’nin müritlerinden ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in naiblerinden Mikail Bin Abdullah camiyi genişletmiş ve yapı günümüzdeki halini almıştır. Dikdörtgen tabana oturan cami mihraba paralel altı sahinli ve kırma çatıyla örtülüdür. İçeride bu kırma çatıyı taşıyan ve sahinleri ayıran 67 ahşap sütun bulunmakta ve Anadolu’nun en eski ahşap direkli camileri arasında yer almaktadır.¹⁴

¹¹ Bekir Eskici, “Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Alçı Mihraplar”, *Sanat Tarihi Dergisi* 15/1, (Nisan 2006), 57-75.

¹² Zekeriya Şimşir, “Sarayönü Pir Hüseyin Bey Camii Mihrabı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37, (Şubat 2017), 175-187.

¹³ Eskici, “Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Alçı Mihraplar”, 57-75.

¹⁴ Erol Altınsapan- Canan Parla, *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004), 292-311.

Şekil 1: Sivrihisar Ulu Camii harimden görünüm

İnşa kitabesi bulunmayan alçı mihrap kuruluşunun 1439-1440 yıllarında yapılan onarımlarda inşa edildiği bilinmektedir.¹⁵ Mihrap güney duvar ekseninden hafif doğuya kaymış biçimde, duvar yüzeyinden dışa taşkın olarak yerleştirilmiştir. Kalıplama tekniğinde alçı malzemeden inşa edilmiş, yaklaşık olarak 5.80 m boyunda ve 2.90 m enindedir. Birbirlerinden ince düz silmelerle ayrılan genişlikleri farklı beş şerit sivri kemerli mihrap nişini ters U biçiminde üç yönden çevrelemektedir.

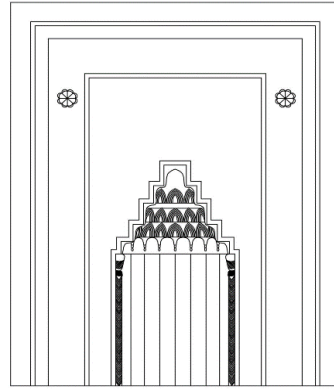

Şekil 2: Ulu Camii mihrabı

En dıştaki ilk şeritte sülüs yazıyla yazılmış bir kitabe kuşağı bulunmaktadır. İkinci şeritte stilize olarak çalışılmış üzüm salkımlarından oluşan motiflerin yer al-

¹⁵ Erol Altınşapan, *Ortaçağda Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11.-15. Yüzyıllar Mimarisi)*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999), 42.

diğri bir bezeme yer almaktadır. Üçüncü şerit diğri bütün şeritlerden geniş tutulmuş yüzeyi kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş on ve beş kollu yıldız motifleriyle bezenmiştir. Bu şerit üzerinde biri ekseninde diğri ikisi karşılıklı simetrik olarak yerleştirilmiş onar dilimli üç kabara bulunmaktadır. Dördüncü şeritte ikinci şeritteki bezemeyi tekrarlayan üzüm salkımlı motiflerin yer aldığı bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Beşinci şerit mihrap yüzeyinin çökertilmesiyle oluşturulmuş yüzeyinde ise bitkisel motiflerin yer aldığı bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır.

Şekil 3: Mihrabın profilden görünümü **Çizim 1:** Sivrihisar Ulu Camii mihrabı

Kademeli bir kaval silmeyle çevrelenen sivri kemerli mihrap nişi altta iki silindirik gövdeli sütünceye oturur. Sütüncelerin gövdeleri balıksırtı motifleriyle bezenmiş kaide ve başlıkları kum saati biçiminde yapılmıştır. Kavsarası altı sıra mukarnas dolgulu, nişin alt kısmı ise üzerinde üçüncü şeritteki süsleme kompozisyonunu tekrarlayan kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilerek oluşturulduğu çokgen motifleriyle beş ve on kollu yıldızların yer aldığı bir bezemeye doldurulmuş ve altı yüzlü olarak yapılmıştır. Kemer köşeliklerinde nişin alt kısmı ve üçüncü şeritte yer alan süsleme kompozisyonu tekrarlanmıştır.

Şekil 4: Mihrap nişinin **Şekil 5:** Nişin oturduğu sütüncenin **Şekil 6:** Kavsara alt kısmı

1.2. Balaban Camii; Elmalı Mahallesi Cennet Sokak'ta bulunan caminin inşa

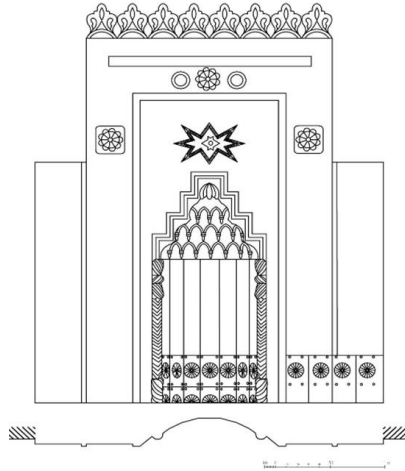
kitabesi bulunmamaktadır. Çeşitli zaman aralıklarında oldukça fazla onarım gören caminin, mihrap kuruluşu ile minarenin orijinalliğini koruduğu ve mimari özelliklerinden 14. yüzyılda inşa edildiği genel kabul görmektedir.¹⁶ Dikdörtgen bir tabana oturan camii içeride ahşap tavanlı dışarıda kırma çatıyla örtülmüştür. İçeride kare kesitli dört ahşap direk bu örtü sistemini desteklemektedir.

Şekil 7: Balaban Camii güneybatı cephe

Şekil 8: Balaban Camii harim ve mihrabı

Kalıplama tekniğinde yapılmış alçı mihrabın herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi olmadığı gibi camii adına düzenlenen bir vakıf kaydı da bulunmamaktadır. Ancak süsleme mimari kuruluş ve süsleme özellikleri dikkate alındığında caminin inşası sırasında, 14. yüzyılda düzenlendiği tahmin edilmektedir. Güney duvar ekseninde, dışa çıkıntı yapacak biçimde yerleştirilen mihrap, yaklaşık olarak 3.65 m boyunda ve 2.94 m enindedir.

Şekil 9: Balaban Camii mihrabı

Çizim 2: Balaban Camii mihrabı

Üzerinin balık sırt motifle bezendiği kaval silmelerle birbirinden ayrılan dört şerit mihrabı ters U biçiminde üç yönden çevrelemektedir. Dıştan içe doğru ilk şe-

¹⁶ Sinan Ünal, *Sivrihisar İlçe Merkezinde Türk Mimarisi (1988 Sonrası Onarımları)*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 40-41.

ritte sülüs yazıyla yazılmış bir kitabe kuşağı, ikinci şeritte stilize üzüm salkımı motiflerinin kullanıldığı bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Üçüncü şerit diğer şeritlere göre oldukça geniş tutulmuş üzerinde ise kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgenler, beş ve on kollu yıldız motifleri bulunmaktadır. Ayrıca bu şerit üzerinde mihrap nişinin iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş dokuz dilimli birer kabara bulunmakta, nişin üst kısmında eksende de aynı kabaranın yerleştirildiği görülmektedir. Üstteki kabaranın iki yanında daire biçimli madalyonlarda sülüs yazıyla yazılmış “Allah” kelimesi bulunmaktadır. Üçüncü şeritle dördüncü şeridi, üzeri balıksırtı motifiyle bezeli kaval bir silme ayırmaktadır. Dördüncü şerit mihrap yüzeyinin çökertilmesiyle oluşturulmuş, iki sıra sarkıtlı mukarnas biçiminde motiflerle bezenmiştir. Sivri kemerli mihrap nişi, üzeri yine balıksırtı motiflerle bezenmiş kademeli bir kaval silmeyle çerçevelemiştir. Sivri kemer altta, yüzeyinin balıksırtı motifiyle bezendiği iki silindirik sütunceye oturtulmuştur. Sütuncelerin kaide ve başlıkları, yüzeyi yivli kum saati formunda yapılmıştır. Nişin alt kısmı yedi yüzlü olarak yapılmış ve yüzeyi üçüncü şeritteki süsleme kompozisyonuyla yani kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilerek oluşturduğu çokgen, beş ve on kollu yıldız motifleriyle doldurulmuştur. Ayrıca nişin alt kısmı ve ilk üç şeritte zeminden yaklaşık 30 cm yüksekliğe denk gelecek biçimde yapılmış dikdörtgen biçimli panoların içi altta kırık hatlı silmelerin oluşturduğu geometrik motifler, üstte on iki dilimli bir çiçek motifinin yer aldığı süsleme kompozisyonuyla doldurulmuştur. Kavsara beş sıra mukarnas dolguludur. Kemer köşeliklerinde düz silmelerle oluşturulmuş altıgenler ve bu altıgenler içine yerleştirilmiş kabara biçiminde yapılmış altı kollu yıldız ve dilimli çiçek motifleri bulunmaktadır. Kavsaranın hemen üstünde eksende kaval silmeyle oluşturulmuş dikdörtgen bir pano içinde daha ince bir silmeyle oluşturulmuş oval madalyonda ayet kitabesi bulunmaktadır. Bu panonun üzerinde yine üzeri balıksırtı motifli kaval silmeyle oluşturulmuş dikdörtgen bir panonun içinde iç içe geçmiş üç yıldız motifi bulunmaktadır. Bu yıldız motiflerinden dıştaki, üzeri balıksırtı motifiyle bezeli kaval silmeyle oluşturulmuş sekiz kollu, içindeki ince düz bir silmeyle altı kollu olarak yapılmış ve merkeze kabara biçiminde altı kollu yıldız motifi yerleştirilmiştir. Aynı kalıpta tek tek dökülerek elde edilen sekiz adet palmet tek sıra halinde en dıştaki yapraklarının dışa doğru kıvrılmasıyla birbirleriyle birleşen bir tepeliği bulunmaktadır.

Şekil 10: Nişin üst kısmı

Şekil 11: Mihrap nişi

Şekil 12: Tepelik

1.3. Kurşunlu (Baba Yusuf) Camii; Kurşunlu Mahallesi Hamdi Baba Sokak'ta bulunan cami inşa kitabesine göre 1492 yılında Şeyh Baba Yusuf tarafından inşa

ettirilmiştir.¹⁷ Kare tabana oturan harim bölümü Türk üçgeni geçişli bir kubbeyle, kuzeyde yer alan son cemaat yeri ise üç küçük kubbeyle örtülmüştür.

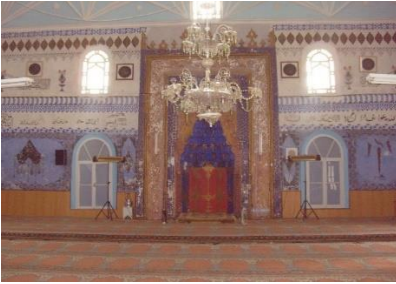

Şekil 13. Kurşunlu Camii kuzey cephe

Şekil 14. Kurşunlu Cami harim ve mihrabı

İnşa kitabesi bulunmayan mihrabın mimari özellikleri ve süsleme kompozisyonları dikkate alındığında caminin inşa sırasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Güney duvar ekseninde dışa hafif çıkıntı yapacak biçimde yerleştirilen alçı mihrap kalıplama tekniğiyle yapılmış, 4.91 m boyunda ve 3.77 m enindedir. Cami oldukça fazla onarım görmüş, 2008'de yapılan onarım öncesinde mihrabın tamamen çeşitli renklerde yağlı boya ile boyandığı bilinmektedir. 2008'de yapılan onarımla birlikte mihrabın üzerindeki boyalar kazınmış ve alçı mihrap açığa çıkmıştır.

Şekil 15. 2008 onarımı öncesi mihrabın durumu

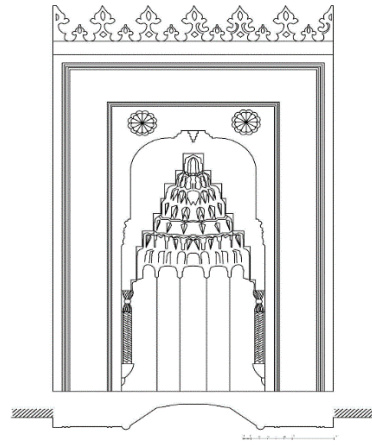
Şekil 16. Onarım sonrası mihrap

Bursa kemerli olarak yapılan mihrap nişi, genişlikleri farklı iki düz silmeyle ters U biçiminde çevrelenmiştir. Dıştaki şerit diğerine göre daha ince tutulmuş ve yüzeyi bezemesizdir. Dıştan ve içten birer kaval silmeyle sınırlandırılmış ikinci şeridinde yüzeyinden herhangi bir süsleme kompozisyonu bulunmamaktadır. Bursa kemerli mihrap nişi üzeri balıksırtı motiflerle bezenmiş kademeli bir kaval silmeyle çerçevelenmiştir. Sivri kemer altta yüzeyinin balıksırtı motifleriyle bezendiği iki silindirik sütunceye oturtulmuştur. Sütuncelerin kaide ve başlıkları, yüzeyi yivli kum saati formunda, nişin alt kısmı ise beş yüzlü olarak yapılmıştır.

¹⁷ Nizamettin Arslan, *Eskişehir Kitabeleri*, (Eskişehir: Ülkü Ofset, 2014),75.

Şekil 17: Kurşunlu Camii mihrabı

Çizim 3: Kurşunlu Camii mihrabı

Kavsara sekiz sıra mukarnas dolguludur. Bursa kemerli mukarnas dolgu arasında kalan bölüm ise kivrık dal, rumi, zambak ve lale gibi bitkisel motiflerin yer aldığı kalemşi süslemelerle bezenmiştir. Kemer karnında yaprak motiflerinin yer aldığı bir bezeme bulunmaktadır. Kemer köşeliklerinde karşılıklı simetrik olarak yerleştirilmiş on iki dilimli iki kabara bulunmaktadır. En sağdaki ve en soldaki yarım olmak üzere biri küçük diğeri daha büyük artarda dizilmiş birbirinden bağımsız on üç palmet, tepeliği oluşturmaktadır.

Şekil 18. Nişin üst kısmı ve tepelik

Şekil 19. Mihrap nişi

Şekil 20. Sütunce

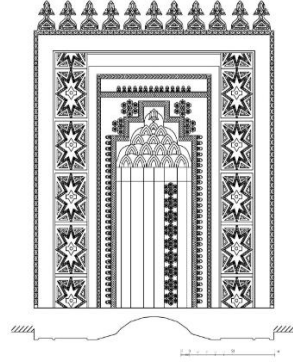
1.4. Akdoğan Mescidi; Akdoğan mahallesi Unkapanı Caddesi'nde bulunan mescidin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi 453 151B numarasıyla kayıtlı Tapu Tahrir Defteri'nde bulunan 15. yüzyıla ait bir kayda göre Umur Bey oğlu Selçuk Bey tarafından inşa edilmiştir.¹⁸ Kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen bir tabana oturan mescit içeriden ahşap bindirme tavanlı, dışarıdan kırma çatıyla örtülmüştür.

¹⁸ Canan Parla- Erol Altınsapan, "Sivrihisar Akdoğan Mescidi", *Asos Journal*. 4/32, (Kasım 2016), 1-11.

Şekil 21: Akdoğan Mescidi doğu cephe **Şekil 22:** Akdoğan Mescidi harim ve mihrap

İnşa ya da onarım kitabesi bulunmayan mihrabın herhangi bir vakıf kaydı da bulunmamaktadır bu sebeple mescitle aynı tarihlerde inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Mekândan hafif dışa taşkın biçimde, kalıplama tekniğinde yapılan alçı mihrap, 2.97 m boyunda ve 2.87 m enindedir.

Şekil 23: Akdoğan Mescidi mihrabı

Çizim 4: Akdoğan Mescidi mihrabı

Beş dilimli kemerli mihrap nişi genişlikleri farklı beş şerit ile ters U biçiminde çerçeveslenmiştir. Dıştan içe doğru ilk şerit oldukça dar tutulmuş üzeri köşelerden birbirleriyle birleşen merkezlerinde nokta şeklinde kabaların yer aldığı baklava dilimi motifleriyle bezenmiştir. İkinci şerit mihrap yüzeyinin çökertilmesiyle oluşturulmuş üzeri ise sülüs yazıyla yazılmış bir ayet kitabesiyle doldurulmuştur. Diğerlerine göre daha geniş tutulan üçüncü şeritte üzeri balıksırtı motifli kaval silmelerle oluşturulmuş dikdörtgen panolar ve her bir panonun içinde iç içe geçmiş iki yıldız motifi bulunmaktadır. Bu yıldız motiflerinden dıştaki, üzeri balıksırtı motifiyle bezeli kaval silmeye oluşturulmuş sekiz kollu, içindeki ince düz bir silmeye altı kollu olarak yapılmıştır. Dördüncü şeridin üzerinde birbirini tekrar eden üzüm salkımı motifleri yer almaktadır. Dördüncü şeritle üzeri balıksırtı motifli kaval bir silmeye ayrılan beşinci şerit mihrap yüzeyinin çökertilmesiyle, kalıplanarak oluşturulmuş iki sıra mukarnas dolgusuyla bezenmiştir. Sivri uçlu beş dilimli kemerli mihrap nişi kademeli bir kaval silmeye çevrelenmiş kavsarası ise dört sıra mukarnas dolgulu olarak yapılmıştır. Nişin alt kısmı beş yüzlü olarak yapılmış, üzeri merkeze yerleştirilmiş altı kollu yıldızlar ve çevresinde altıgenler içine alınmış kabara biçiminde yapılmış altı kollu yıldız motifleriyle doldurulmuştur. Kemer köşeliklerinde de aynı

bezemenin uygulandığı görülmektedir. Aynı kalıptan tek tek dökülerek elde edilen on bir palmet tek sıra halinde birbirinden bağımsız dizilerek mihrabın tepeliğini meydana getirmişlerdir.

Şekil 24: Nişin üst kısmı **Şekil 25:** Tepelik **Şekil 26:** Süsleme motifinden detay

1.5. Bodur Camii; Karacalar Mahallesi Kutbiddin Dede Sokakta bulunan caminin inşa kitabesi yoktur ve inşa tarihiyle ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Hacı Kutbeddin Fakih'in 1454-1455 tarihli çakır defterine göre Sivrihisar ilçe merkezinde kendi adına bir mescit yaptırdığı ve mahallenin de bu isimle anıldığı bilgisi verilmektedir¹⁹. Sivrihisar Vakıflar defterinde ise mescidin 1834 tarihinde Kutbiddin tarafından inşa edildiği kaydedilmektedir.²⁰ Ancak mescidin mimari özellikleri dikkate alındığında ilk verilen tarih olan 1454-1455 yıllarında inşa edilmiş olması tahmin edilmektedir. Nitekim mihrabın teknik ve süsleme özellikleri ilçedeki diğer mihraplarla kıyaslandığında camii ile birlikte inşa edilmiş olma fikrini güçlendirmektedir. Yamuk dikdörtgen bir tabana oturan cami içeride altı ahşap sütunun desteklediği kırma çatıyla örtülmüştür.

Şekil 27. Bodur Camii kuzey cephe

Şekil 28. Bodur Camii harim ve mihrap

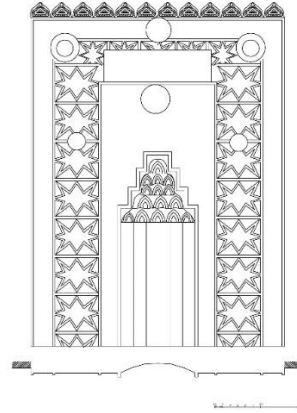
Güney duvar ekseninde dışa hafif çıkıntı yapacak biçimde yapılan alçı mihrap kalıplama tekniğiyle yapılmış, 3,98 m boyunda ve 2,98 m enindedir. Genişlikleri farklı dört şerit mihrap nişini ters U biçiminde üç yönden çevrelemektedir. En dışta üzeri balık sırtı motifli kaval silme mihrabı çevrelemektedir.

¹⁹ Halime Doğru. XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 23

²⁰ Tahsin Özalp, Sivrihisar, (Eskişehir: Tam İş Ofset, 1961), 82.

Şekil 29: Bodur Camii mihrabı

Çizim 5: Bodur Camii mihrabı

Dıştan içe doğru ilk şerit oldukça ince tutulmuş üzeri köşelerden birbirleriyle birleşen merkezlerinde nokta şeklinde kabaların yer aldığı baklava dilimi motifleriyle bezelidir. İkinci şeritte sülüs yazıyla yazılmış ayet kuşağı bulunmaktadır. Diğerlerine göre daha geniş tutulan üçüncü şeritte üzeri balıksırtı motifli kaval silmelerle oluşturulmuş dikdörtgen panolar ve her bir panonun içinde iç içe geçmiş üç yıldız motifi bulunmaktadır. Bu yıldız motiflerinden dıştaki, üzeri balıksırtı motifiyle bezeli kaval silmeyle oluşturulmuş sekiz kollu, içindeki ince düz bir silmeyle altı kollu olarak yapılmış ve merkezine kabara biçiminde altı kollu yıldız motifi yerleştirilmiştir. Ayrıca bu şerit üzerinde mihrap nişinin iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş ve yüksek kabartma şeklinde yapılmış daire formlu iki kabara bulunmaktadır. Dördüncü şeritte birbirini takip eden stilize olarak çalışılmış üzüm salkımı motiflerinin yer aldığı bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Sivri kemerli mihrap nişi üzeri yine balıksırtı motiflerle bezenmiş kademeli bir kaval silmeyle çerçevelenmiştir. Nişin alt kısmı beş yüzlü olarak yapılmıştır. Kavsara beş sıra mukarnas dolguludur. Kemer köşeliklerinde düz silmelerle oluşturulmuş altıgenler ve bu altıgenler içine yerleştirilmiş kabara biçiminde yapılmış altı kollu yıldız ve dilimli çiçek motifleri bulunmaktadır. Kavsaranın üzerinde kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş merkezde sekiz kollu yıldız motifi bulunmaktadır. Aynı kalıptan tek tek dökülerek elde edilen palmetler tek sıra halinde dizilerek mihrabın tepeliğini meydana getirmiş olsalar da palmetlerin üst kısımları tarihi bilinmeyen bir zaman diliminde kırılmış, herhangi bir onarımı da yapılmamıştır.

1.6. Hazinedar Mescidi; Karacalar Mahallesi Hoşkadem Sokak'ta bulunan mescidin inşa kitabesi yoktur. Daha önce mescit üzerine yapılan çalışmalar iki inşa tarihi vermektedir. İlki 13. yüzyılın ikinci yarısında II. İzzeddin Keykavus'un hazinedarı Necibüddün Mustafa tarafından yaptırıldığını,²¹ diğer görüş ise mescidin mimari özelliklerinden hareketle 15. yüzyılda inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmektedir.²² Mescidin plan ve mimari özelliklerinden 15. yüzyılda inşa edilmiş ola-

²¹ Özalp, *Sivrihisar*, 71; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.

²² Öney, *Türk Çini Sanatı*, 56; Altınşapan - Parla, *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, 313; Ünal,

bileceği fikri daha olası bir tarih olarak görülmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen bir tabana oturan mescit kubbeyle örtülüdür.

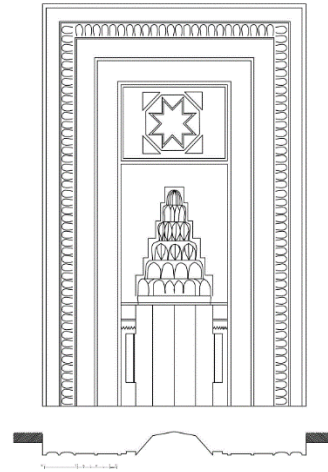

Şekil 30: Hazinedar Mescidi

Güney duvar ekseninde mekândan hafif dışa taşan biçimde düzenlenen mihrabın inşa tarihini gösteren bir kitabesi bulunmamakta, benzer örnekleri dikkate alındığında mescitle aynı tarihlerde inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Kalıplama tekniğinde yapılan alçı mihrap, 5.69 m boyunda ve 3.10 m eninde kubbe eteğine kadar yükselmektedir. Dilimli sivri kemerli mihrap nişini genişlikleri farklı altı şerit ters U biçiminde üç yünden çevrelemektedir.

Şekil 31: Hazinedar Mescidi mihrabı

Çizim 6: Hazinedar Mescidi mihrabı

Dıştan içe doğru ilk şerit üzeri bezemesiz düz bir silme biçiminde yapılmış, ikinci şeritte sülüs yazıyla yazılmış bir ayet kitabesi bulunmaktadır. Üçüncü şerit sathi kabartma biçiminde bir ters bir düz şekilde sıralanan U motifiyle bezenmiş, dördüncü şeritte altıgenler içine yerleştirilmiş altı kollu yıldız motiflerinin yer aldığı bir kompozisyon bulunmaktadır. Beşinci şeritte kırk hatlı silmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş içinde bitkisel motifli bezemelerin yer aldığı altıgen ve

→→
Sivrihisar İlçe Merkezinde Türk Mimarisi (1988 Sonrası Onarımları), 77.

bu altıgenlerin merkezinde beş kollu yıldız motiflerinden oluşan bir kompozisyon vardır. Altıncı şerit mihrap yüzeyinin çökertilmesiyle oluşturulmuş üzeri dilimli çiçek motifleriyle bezenmiştir. Ayrıca iki, üç, dört ve beşinci şeritler birbirilerinden üzeri balıksırtı motifleriyle bezeli birer kaval silmeyle ayrılmaktadırlar. Üzeri yine balıksırtı motifle bezeli kademeli bir kaval silmeyle çevrelenen ve kavsarası altı sıra mukarnas dolgululu dilimli sivri kemerli mihrap nişi iki yanda gövdeleri yivli, küp biçiminde kaide ve başlıkları bulunan iki sütunceye oturmaktadır. Kaide ve başlıkların mihrap nişi ve harime bakan iki yüzünde iç içe geçmiş stilize rumi motiflerinin yer aldığı madalyonlar bulunmaktadır. Nişin alt kısmı dört yüzlü olarak yapılmış, her birinin yüzeyinde, üzerinde balıksırtı motifinin yer aldığı kaval silmeyle çerçevelenerek dikdörtgen biçimli bir pano oluşturulmuştur. Bu panoların içi kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgen, sekizgen ve sekizgenlerin içinde sathi kabartma biçiminde yapılmış sekiz dilimli çiçek motifleriyle bezenmiştir. Kemer köşeliklerinde kademeli silmelerle oluşturulmuş altıgenler ve bu altıgenlerin içinde altı kollu yıldız motifleri bulunmaktadır. Yıldızların merkezine de altı dilimli çiçek motifleri yerleştirilmiştir.

Şekil 32: Niş ve kavsara

Şekil 33: Şeritlerden detay

Şekil 34: Sütunce

Kavsaranın üzerinde yer alan kare pano, üzeri balıksırtı motifleriyle bezeli iki kaval silmenin ayırdığı ince iki şeritle çerçevelenmiştir. Dıştaki şeridin üzeri kıvrık dal ve dilimli çiçek motifleriyle, içteki şeridin üzeri ise kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilerek oluşturduğu yarım sekiz kollu yıldız ve çokgen motifleriyle bezenmiştir. Panonun içinde üzeri balıksırtı motifleriyle bezenmiş iki kaval silmenin sınırlandığı meyandır motifli bir şerit altıgen oluşturmuş, altıgenin içine ise sekiz kollu yıldız motifi yerleştirilmiştir. Yıldız kollarının aralarında kalan yüzey kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilerek oluşturduğu yarım sekiz kollu yıldız ve çokgen motifleriyle doldurulmuştur. Sekiz köşenin her biri ortada sathi kabartma biçiminde yapılmış palmet motifinin yer aldığı kıvrık dallardan oluşan süsleme kompozisyonuyla bezenmiş, bu kompozisyonun merkezine de yine her bir kolunda rumilerin ve palmet motiflerinin yer aldığı keramik altı kollu bir yıldız biçiminde seramik parçası gömülmüştür²³.

²³ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 21'de "keramik kapların veya parçalarının mimari süslemede kullanılması Anadolu Selçuklu devrinde ve çeşitli Batı ülkelerinde de Ortaçağ'da oldukça sık kullanılan bir uygulamadır. Osmanlı sanatında özellikle Ankara'da bulunan camilerin alçı mihraplarında kullanılan bir uygulamadır. Bunlar genellikle Erken Osmanlı keramikleri olup yanlış bir şekilde "Milet" işi olarak adlandırılan gruptur. Başlıca örnekler Ahi Yakub Camii mihrabındaki bir tabak, Hacı İvaz Mescidi hariminde ve son cemaat yerinde birer tabak, Hoca Hundi Mescidi mihrabında dört tabak ve Molla

Şekil 35. Kavsaranın üzerindeki dikdörtgen pano **Şekil 36.** Mihraba gömülü seramik parçası

1.7. Hızır Bey Mescidi: Kubbeli mahallesi Hızır Bey Sokak'ta yer alan mescidin inşa kitabesi bulunmamaktadır. 1963 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon öncesinde mescidin 1251 yılında Tebrizli Seydi Bircan Efendi tarafından inşa ettirildiği kayıtlara geçmiş, 1963 yılındaki restorasyon sonrasında ise mescidin inşa tarihi 15. yüzyıl olarak tescil kayıtlarına geçmiştir. Ayrıca banisinin de Nasreddin Hoca'nın torunu Celalettin Bey oğlu Hızır Bey olduğu genel kabul görmektedir.²⁴ Kare tabana oturan mescit tromp geçişli bir kubbeye örtülmüştür. Güney duvar eksenine yerleştirilen mihrap nişi alçı malzemeden oldukça sade yapılmış ve herhangi bir inşa kitabesi bulunmadığından mescitle aynı tarihte inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Şekil 37: Hızır Bey Mescidi

İç mekânın duvarlarında, duvar yüzeylerinin çökertilmesiyle oluşturulmuş sivri kemer görünümlü şeritler bulunmaktadır. Bu şeritlerden biri de mihrabı çevrelemektedir. Sivri kemerli mihrap nişinin kavsarasında duvar yüzeyinin kademeli bir şekilde çökertilmesiyle oluşturulmuş altı düz silme bulunmaktadır. Nişin alt kısmı ise dikdörtgen kesitli olarak yapılmıştır. Mihrap yüzeyinde herhangi bir süsleme kompozisyonu bulunmamaktadır.

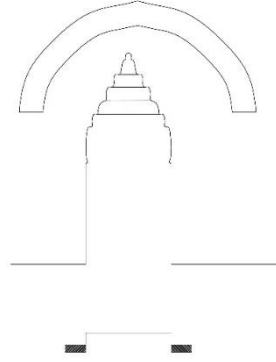
→ →

Büyük Mescidi mihrabındaki 29 çeşitli çanak ile sayılamayacak kadar çok sayıda fragmandır. Keramiklerin kullanıldığı yapıların kesin tarihinin tespiti zor olmakla beraber, hemen hepsi 14. yüzyıl sonlarına veya 15. yüzyıl başına tarihlendirilebilmektedir ve yapılarla keramikler arasında büyük zaman farkı yoktur. Keramiğin mimari süslemede kullanılması bir çeşit devşirme mahiyetindedir. Osmanlı sanatında az görülüşünü de bu devir sanatında devşirme malzemenin azlığı ile birleştirmek mümkündür" geçmektedir.

²⁴ Erol Altınsapan, *Sivrihisar'da Türk Mimarisi*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi, 1988), 44-47.

Şekil 38: Hızır Bey Mescidi mihrabı

Çizim 7: Hızır Bey Mescidi mihrabı

1.8. Hoşkadem Mescidi Mihrabı; Karacalar Mahallesi Hoşkadem Sokakta bulunan mescidin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Plan ve mimari özellikleri dolayısıyla 15. yüzyıla tarihlenen yapının banisi Hacı Hoşkadem'dir.²⁵ Mihrapta da herhangi bir inşa kitabesi bulunmamakta bu sebeple mescidin inşası sırasında uyguladığı tahmin edilmektedir. Kare tabana oturan mescit tromp geçişli bir kubbeye örtülüdür.

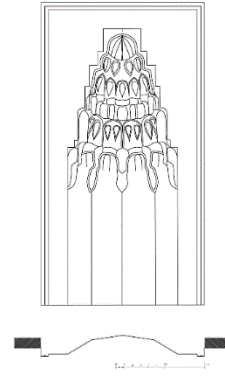
Şekil 39: Hoşkadem Mescidi

Güney duvar eksenine yerleştirilen ve kalıplama tekniğiyle yapılmış alçı mihrap 3.60 m. yüksekliğinde ve 1.80 m enindedir. En dışta kaval bir silme, bu silmeden sonra mihrap yüzeyinin çökertilmesiyle oluşturulmuş iki ince şeritle ters U biçiminde çerçevelenen mihrap nişi sivri kemerli olarak yapılmış, bu sivri kemer de kademeli ince bir silmeyle çerçevelenmiştir. Kavsara altı sıra mukarnas dolgu, nişin alt kısmı ise dört yüzlü olarak yapılmıştır. Mihrap yüzeyi boş bırakılmış herhangi bir süsleme kompozisyonuna yer verilmemiştir.

²⁵ Altınşapan- Parla, *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, 331-336.

Şekil 40: Hoşkadem Mescidi mihrabı

Çizim 8. Hoşkadem Mescidi Mihrabı

1.9. Yenice Camii; Yenice Mahallesi Çavuş Sokak'ta bulunan caminin inşa kitabesi yoktur. Ancak aynı mahallede türbesi bulunan Ali Dede tarafından 12. Yüzyılda inşa ettirildiği daha sonra 17. yüzyılda Mesut Paşa tarafından tamirinin yaptırıldığı, günümüzdeki yapının ise Kara Zaim Süleyman Bey tarafından inşa ettirildiği tahmin edilmektedir.²⁶ Başka bir çalışmada ise günümüzde mevcut olmayan, giriş kapısı üzerinde bir kitabenin varlığı belirtilerek banisinin Zaimzade Hacele olduğu ve inşa tarihinin de 1884 olduğu ileri sürülmektedir.²⁷ Kareye yakın dikdörtgen bir tabana oturan camii mihraba paralel üç sahnılı, bu sahnıları birbirinden ayıran on iki ahşap direk bulunmaktadır. Ahşap direklerden giriş kısmına yakın olandan ikisi duvara gömülü olarak yapılmıştır. Cami basit kırma çatı ile örtülmüştür.

Şekil 41: Yenice Camii

Güney duvar ekseninde, mekândan hafif dışa taşan biçimde düzenlenen mihrabın inşa tarihini belirten herhangi bir kitabesi bulunmamakta, daha önce camii üzerine yapılan çalışmalar yapının inşa tarihi olarak iki farklı görüş ileri sürmekte

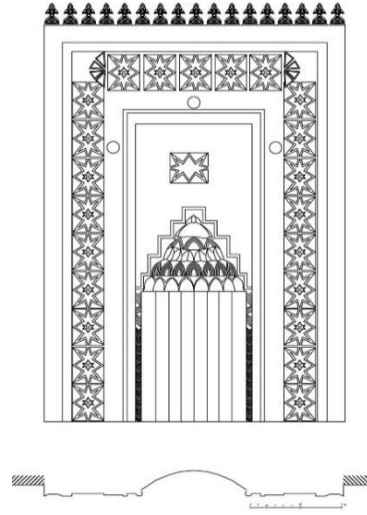
²⁶ Özalp, *Sivrihisar*, 77.

²⁷ Altınsapan, *Sivrihisar'da Türk Mimarisi*, 68.

ve bu iki tarih arasında yaklaşık yedi asırlık bir zaman dilimi bulunmamaktadır. Yapının plan ve mimari özellikleri dikkate alındığında 12. yüzyılda yerinde bir camii bulunsa da 19. yüzyılda yeniden inşa edildiği fikrini akla getirmektedir. Dolayısıyla mihrabının da bu ikinci inşa sırasında düzenlendiği ancak ilçe merkezindeki diğer alçı mihraplarla kıyaslandığında benzer özellikler gösterdiği bu sebeple aynı kalıpların kullanılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Alçı malzemedeki kalıplama tekniğinde yapılan mihrap 4,90 m boyunda ve 3,86 m enindedir. Dilimli sivri kemerli mihrap nişini genişlikleri farklı altı şerit ters U biçiminde üç yönden çerçevelemektedir.

Şekil 42: Yenice Camii mihrabı

Çizim 9: Yenice Camii mihrabı

Dıştan içe doğru ilk şerit oldukça dar tutulmuş üzeri köşelerden birbirleriyle birleşen merkezlerinde nokta şeklinde kabaların yer aldığı baklava dilimi motifleriyle bezelidir. İkinci şerit mihrap yüzeyinin çöktürülmesiyle oluşturulmuş üzerinde ise sülüs yazıyla yazılmış Âl-i İmrân Sûresi (3) 37. Ayet kitabesi²⁸ bulunmaktadır. Üçüncü şeritte birbirini tekrar eden üzüm salkımı motifleri bulunmaktadır. Diğerlerine göre daha geniş tutulan dördüncü şeritte üzeri balıksırtı motifli kaval silmelerle oluşturulmuş dikdörtgen panolar ve her bir panonun içinde merkezlerinde küçük kabaların yer aldığı iç içe geçmiş iki yıldız motifleri bulunmaktadır. Bu yıldız motiflerinden dıştaki, üzeri balıksırtı motifiyle bezeli kaval silmeyle oluşturulmuş sekiz kollu, içindeki ince düz bir silmeyle altı kollu olarak yapılmıştır. Beşinci şeritte kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş içleri bitkisel motiflerle doldurulmuş stilize altıgen ve beş kollu yıldız motifleri yer almaktadır. Ayrıca bu şerit üzerinde mihrap nişinin iki yanına karşılıklı simetrik bir biçimde yerleştirilmiş iki, nişin üst kısmına eksene yerleştirilmiş bir, toplam üç tane daire biçimli kabara bulunmaktadır. Beşinci şeritle altıncı şeridi üzeri balıksırtı motifiyle bezeli bir kaval silme ayırmaktadır. Altıncı şerit duvar yüzeyinin çöktürülmesiyle oluşturulmuş iki sıra mukarnas dolguludur. Dilimli sivri kemerli mihrap ni-

²⁸ Kitabe Uzm. Emrullah Aslan tarafından okunmuştur.

şi üzeri balıksırtı motifiyle bezenmiş kademeli bir silmeye çevrenmiş ve dilimli sivri kemer altta yüzeyinin balıksırtı motifiyle bezendiği iki silindirik sütunceye oturtulmuştur. Sütuncelerin kaide ve başlıkları, yüzeyi yivli kum saati formunda yapılmıştır. Kavsara altı sıra mukarnas dolgulu, nişin alt kısmı sekiz yüzlüdür ve yüzeyi kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş bitkisel ve geometrik motiflerle bezenmiştir. Kemer köşelerinde ince silmelerle oluşturulmuş altıgenler ve bu altıgenlerin içine yerleştirilmiş kabara biçiminde yapılmış dilimli çiçek motifleri yer almaktadır. Aynı kalıptan tek tek dökülerek elde edilen on beş palmet tek sıra halinde birbirinden bağımsız dizilerek mihrabın tepeliğini meydana getirmişlerdir.

Şekil 43. Şeritlerden detay

Şekil 44. Mihrap nişi

Şekil 45. Tepelik

Değerlendirme Sonuç

Çalışma kapsamında Sivrihisar ilçe merkezinde bulunan beş cami ve dört mescidin alçı mihrabı incelenmiştir. Bu mihraplardan hiçbirinin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Bu sebeple ait oldukları cami ya da mescitle aynı tarihlerde inşa edilmiş olabilecekleri kabul edilmektedir. Yapıların inşa tarihlerine bakıldığında ise Ulu Camii, Balaban Camii ve Yenice Camii dışındakilerin 15. yüzyılda inşa edildikleri bilinmektedir.

Sivrihisar 1415 yılında Karamanoğulları'ndan Osmanlı'nın eline geçmiştir.²⁹ Ele alınan cami ve mescitlerden inşa tarihi bilinenler 15. yüzyılı işaret etmekte, dolayısıyla Osmanlı döneminde inşa edildikleri sonucuna varılmakta ve Osmanlı'nın bölgeye hâkim olur olmaz imar faaliyetlerine giriştiği anlaşılmaktadır.

Çalışmada yer alan mihrapların tümü kalıplama tekniğinde yapılmıştır. Anadolu alçı süslemeciliğinde kalıplama tekniği, üretimin hızlı ve kolay olması sebebiyle en çok tercih edilen teknik olmuştur. En erken örneklerine Anadolu öncesi Türk sanatında rastlanmakla birlikte en önemli uygulamaları 9.-10. yüzyıl Samarra Saraylarında görülmektedir.³⁰

Kalıplama tekniğinde iki yöntem vardır, bunlardan ilki; kenar bordürleri, nişin alt kısmı, köşelik ve mukarnas yuvalarının şekillerine uygun olarak hazırlanan ahşap kalıpların iç yüzeylerine süsleme de oyulduktan sonra içlerine alçı dökülerek

²⁹ Hamiyet Koca, *Osmanlı Hâkimiyeti'nde Sivrihisar Kazası*, (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), XIII.

³⁰ Karaçağ, *Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler*, 20.

şekillendirilmiştir. Daha sonra bu parçalar taşıyıcı bir kısmın üzerine kaplanmıştır. Kenar şeritlerinde bazen tek şerit genişliğinde en fazla 30-40 cm yüksekliğinde parçalar hazırlanmış ve bunlar dikey önde üst üste eklenmiştir. Bazen de bu parçalar tek şeritten geniş tutularak yatay yönde iki ya da üç bordürü kaplayacak biçimde ayarlanmıştır. Köşelikler ve nişin alt kısmında kenarlar yekparedir. Kalıplama tekniğinde bir diğer yöntem ise yumuşak alçı yüzeye konduktan sonra tek tek oyulur ve İran'daki alçı mihraplar genellikle bu teknikle yapılmışlardır.³¹ Sivrihisar merkez cami ve mescitlerinin alçı mihraplarında da kalıplama tekniğinin ilk verilen yöntemi uygulanmıştır. Özellikle yüzeylerde yer alan sathi kabartma ve yüksek kabartma biçiminde yapılmış kabara ya da gülbezek motifleri, şeritlerin birbirinden bazen kalın bazen de ince kaval silmelerle ayrılması, Bodur Camii, Akdoğan Mescidi ve Yenice Camii mihraplarında nişi çevreleyen şeritlerden birinin geniş tutularak iki ya da üç şeridi kaplayacak biçimde ayarlanması, kalıplama tekniğinin şeritler halinde hazırlanıp bir taşıyıcı aracılığıyla yüzeye monte edildiğini göstermektedir. Mihraplara ait çizimlere çalışmada yer verilmiş ancak birçoğunda inşa edildiği dönemden sonra yapılan sıvalarla motifler sathi kabartma özelliklerini yitirmiş ve çizimleri yapılamamıştır.

Balaban Camii, Sivrihisar Ulu Camii ve Akdoğan Mescidi mihraplarının nişlerini genişlikleri farklı beş, Bodur Camii, Hazinedar Mescidi ve Yenice Camii mihraplarının nişlerini ise altı şerit çevrelemektedir. Şeritler üzerinde geometrik motiflerin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmekle birlikte, bitkisel motiflerin yer aldığı kompozisyonlar da bulunmaktadır. Özellikle Balaban Camii, Ulu Camii, Bodur Camii, Akdoğan Mescidi ve Yeni Camii mihraplarında uygulanan üzüm salkımı motifi bölgesel bir beğenin var olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu motifin yer aldığı mihrap kuruluşları çoğunlukla 15. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu yüzyılda Sivrihisar'a yakın bölgelerde inşa edilen cami ve mescitlerin alçı mihraplarına bakıldığında benzer motifin yer aldığı süsleme kompozisyonu bulunmamaktadır. Dikkati çeken bir diğer motif ise yıldız motifli panolardır. Bodur Camii, Akdoğan Camii ve Yeni Camii mihraplarında nişi çevreleyen şeritlerin biri diğer şeritlere göre daha geniş tutularak üzerine kaval silmelerle oluşturulmuş dikdörtgen panolar ve bu panoların için yerleştirilmiş yıldız motifleri bulunmaktadır. Üzüm salkımı motifinde olduğu gibi bu motifin de yakın bölgelerde uygulanmadığı görülmekte ve bu motifin de yerel beğeniyle ilgili olabileceği tahmin edilmektedir.

Şekil 46: Üzüm salkımı motifi

Şekil 47: Yıldız motifli pano

Mihrap elemanlarından biri olan tepelik özellikle 13. yüzyılın yarısından itibaren çini ve alçı mihraplarda iki farklı şekilde görülmüştür. Anadolu dışındaki İslam memleketlerinde 8. ve 9. yüzyıllar arasında yapılan mihraplarda tek tek parçalardan meydana gelen tepeliğe hiç rastlanılmamakta, yekpare yapılan ilk örnek ise

³¹ Bakırer, Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları, 33-34.

muhtemelen Tolunoğlu Camii'nin esas mihrabıdır.³²

Sivrihisar'da incelenen alçı mihraplardan Balaban Camii, Bodur Camii, Kurşunlu Camii, Akdoğan Mescidi ve Yenice Camii mihraplarının, palmet motiflerinden oluşan tepelikleri bulunmaktadır. Bodur Camii, Akdoğan Mescidi ve Yenice Camii mihraplarının tepelikleri tek sıra halinde birbirinden bağımsız palmet dizisinden oluşmaktadır. Ancak Bodur Camii tepeliğini bir kısmı harap bir vaziyette günümüze gelebilmiştir. Kurşunlu Camii mihrabının tepeliğinde ise motif değişmemekle birlikte bir küçük bir büyük şeklinde sıralanmıştır. Balaban Camii mihrabının tepeliğinde de palmet motifi kullanılmış ancak burada palmetin en dışındaki yaprağı dışı doğru kıvrılarak birbirleriyle birleştirilmiştir. Dolayısıyla Balaban Camii mihrabının tepeliğinde kullanılan motif diğerlerinininkine benzemekte ve farklı bir kalıptan elde edilmek suretiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Böylece Anadolu'ya özgü olan tek tek parçalardan meydana gelen tepelik bölümü Sivrihisar alçı mihraplarında da görülmektedir. Bu tekniğin Sivrihisar'da olduğu gibi Anadolu'da da sıklıkla tercih edilmesi muhtemelen kalıplama tekniğinin kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışma konusunu oluşturan mihraplar içinde Hazinedar Mescidinin mihrap kuruluşunda uygulanan teknik aynı olmasına karşın, mihrabın sivri kemerli mihrap nişinin oturduğu sütunceler ve mihrabı çevreleyen süsleme şeritlerinde yer alan bezemeleri oluşturan motiflerin diğer mihraplarda uygulanmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Anadolu'da Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerinde uygulanan mihraba çini tabak, kâse gömme geleneğinin burada da düzenlendiği görülmektedir.

Özellikle Ankara ve Karaman'da bulunan alçı mihrapların köşelik, bordür ve niş kısımlarına kâse gömme geleneğinin uygulandığı bilinmektedir. Sivrihisar'ın ise Osmanlı'dan önce Karamanoğullar'ın hakimiyeti altında kaldığı daha sonra Osmanlı idaresine geçtiğini tarihi kaynaklar bildirmektedir. Dolayısıyla bu da gösteriyor ki Karamanoğullar'ın bölgede varlığı, mimari yönden bir etkileşim yaratabileceğini, mihraba kâse gömme geleneğinin de bu sebeple Sivrihisar'da bilindiği ve Hazinedar Mescidi'nde de uygulanmış olabileceğini akla getirmektedir. Diğer yandan Ankara'nın fiziki olarak yakın mesafede olması ve mihraba kâse gömme geleneğinin Ankara'da aynı yıllarda uygulanmış olması, aynı mihrap ustasının ya da aynı eğitimi almış ustaların çalışmış olabileceği fikrini akla getirmektedir.

Ankara'da 1392 tarihli Ahi Yakup ve 15. yüzyıldan Başayış Köyü Camii mihraplarında, 15. yüzyıldan Hacı Doğan Mescidi mihrabında, Örtmeli Mescidi mihrabında ve Molla Büyük Mescidi mihrabında kâse gömme geleneği uygulanmıştır. Mihraplarda alçıya yer yer çini levha veya kâse gömülmesi çok yaygın olmasa da 14.-15. yüzyılda Beylikler devrinde ortaya çıkan bir özelliktir.³³

Bodur Camii, Akdoğan Mescidi ve Yenice Camii mihraplarında yer alan bezemelerin özellikle dikdörtgen panolar içinde yer alan yıldız motiflerinin benzer biçimde düzenlenmesi aynı ustanın çalışmış olabileceği ya da aynı kalıpların kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu noktada Bodur Camii ve Akdoğan

³² Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, 35.

³³ Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları*, (Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 303-304.

Mescidinin her ikisi de 15. yüzyıla tarihlenmekte dolayısıyla mihrap ustalarının aynı olabileceği ihtimali artmaktadır. Yenice Camii'nde ise benzer motiflerin farklı yönlerde denk gelecek biçimde yerleştirilerek kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Sivrihisar ilçe merkezinde yer alan cami ve mescitlerin alçı mihraplarının büyük bir kısmı 14. ve 15. yüzyılda yapılmış ve bu yüzyıllar alçı mihrap uygulamasının Anadolu'da da sıklıkla tercih edildiğini, dolayısıyla Sivrihisar'da da dönemin mimari geleneğine uygun bir yapılaşma izlendiğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple ele alınan mihraplar süsleme özelliklerine göre kendi içlerinde değerlendirilmiş, yakın tarihli aynı bölgelerden diğer örneklerle kıyaslama yapılmamıştır. Ancak Hazinedar Mescidinde uygulanan kâse gömme geleneği ele alınan diğer alçı mihraplarda yer almadığından benzer örneklerine metin içinde yer verilmiştir. Teknik bakımından hepsinin kalıplama tekniğinde yapılmış olması yine bu dönemin gerek mimari üslubu gerekse ekonomik koşullarına uygun olarak tercih sebebi olduğunu göstermektedir. Mihraplarda benzer süsleme kompozisyonlarının uygulanması ise şerit halinde yapılan kalıpların yerleri değiştirilerek tekrar tekrar kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Aynı zamanda bu şeritlerin üzerini dolduran süsleme kompozisyonlarından, stilize çalılışmış üzüm salkımı motifleri ve dikdörtgen panolar içinde yer alan yıldız motiflerinin yöreye özgü olduğu düşünülmektedir. Nitekim 14. yüzyıl ve 15. yüzyıl, özellikle Karamanoğulları mihraplarında ve Ankara'da yer alan mihraplarda alçı malzemenin kullanıldığı bilinmekte fakat bu mihraplar incelendiğinde hiçbirinde üzüm salkımı ya da pano içine yapılmış sathi kabartma yıldız motiflerine rastlanmamaktadır. Bu motiflerin yöreye özgü olması da yerel sanatçıların var olduğunu düşündürmektedir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynaklar

- » Altınsapan, Erol. *Sivrihisar'da Türk Mimarisi*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- » Altınsapan, Erol. *Ortaçağda Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11.-15. Yüzyıllar Mimarisi)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999.
- » Altınsapan, Erol - Parla, Canan. *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004.
- » Arslan, Nizamettin. *Eskişehir Kitabeleri*. Eskişehir: Ülkü Ofset, 2014.
- » Bakırcı, Ömür. *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- » Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- » Doğru, Halime. *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- » Erzincan, Tuğba. "Mihrap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/ 30-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- » Eskici, Bekir. *Ankara Mihrapları*. Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- » Eskici, Bekir (2006). "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Alçı Mihraplar". *Sanat Tarihi Dergisi*. 15/1 (2006), 57-75.
- » Karaçağ, Abdullah. *Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- » Koca, Hamiyet. *Osmanlı Hâkimiyeti'nde Sivrihisar Kazası*, Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- » Öney, Gönül. "İran'da Erken İslâm Devri Alçı İşçiliğinin Anadolu Selçuklu Sanatında Akisleri". *Belleten*. 37 /147 (1973), 257-277.

- » Öney, Gönül. *Türk Çini Sanatı*. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1976.
- » Özalp, Tahsin. *Sivrihisar*. Eskişehir: Tam İş Ofset, 1961.
- » Parla, Canan- Altınsapan, Erol. "Sivrihisar Akdoğan Mescidi", *Asos Journal*. 4/32 (2016), 1-11.
- » Renda, Günsel. "Anadolu'daki Mihrapları Dili". *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 3/2 (1977), 311-315.
- » Top, Mehmet. "Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrab" *Türkler Ansiklopedisi*. 6/ 87-98. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- » Ünal, Sinan. *Sivrihisar İlçe Merkezinde Türk Mimarisi (1988 Sonrası Onarımları)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- » Şimşir, Zekeriya. "Sarayönü Pir Hüseyin Bey Camii Mihrabı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37, (2017), 175-187.
- » Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.